

Հասկանալի է, որ այս տխուր լուրը առաւել վշտաց-
րեց մեզ:

Դռների մօտ կանգնած էին արդէն վաղուց ժողովուած՝
միւս բաժինների պահապանները և կարլ Վէրնէր, Բալտազար
Բեօլիզ անտառապետները և ամենքի գլուխ անցած՝ Յակոբ
Գէպպը:

Միմեանց ձեռք սեղմելով՝ որոշեցինք լռութեամբ լսել
օբէրֆէրստերի նկատմունքները, իսկ եթէ հարկաւոր լինէր
պատասխանել, պէտք է, իբրև ամենաաւագ անտառապետը,
ես խօսէի:

Ստիպուած եղանք կէս ժամ սպասել, որովհետև խնջո-
քը երկարում էր, ծիծաղում էին, բաժակները շրխկացնում,
նուազում ու երգում. «Wacht am Rhein»:

Զնախելով նոցա անհաւատալի սնտիառութեան, ալը
մարդիկ այնուամենայնիւ չէի կարծում թէ ալդպիսի խոշոր
լաղթանակ կտանեն. և ես կարծում եմ, որ չնախելով վաղօ-
րօք արած պատրաստութիւններին և թուի գերազանցութեան,
եթէ մենք ուրիշ վարիչներ ունենալինք—նոքա ալդպէս չէին
կարող ուրախանալ:

Վերջապէս երկու ժամին մի գերմանացի՝ գլխին կանաչ
թաղիքէ և աքաղաղի փետուրներով դադարած գլխարկ զը-
րած, ուրախ դէմքով և մինչև ականջները կարմրած ալտե-
րով, որովհետև խոհանոցից էր դուրս գալիս, դուռը բաց արեց:

—Կարող էք ներս գալ,—ասաց նա:

Անցնելով մի մեծ սենեակ, միւսում մենք տեսանք պ.
օբէրֆէրստերին: Նա մենակ էր և նստած բաղկաթուի մէջ
երկաթն սեղանի ծալրին, —որի վերայ տակաւին մնում էին
աղանդերն ու դատարկ շիշերը—կարմրած երեսով և ինքնա-
զոհ կերպով ձեռները խաչած փոքի վերայ:

Դա մի գեղեցիկ տղամարդ էր, կանաչ մահուդէ և կզա-
քիսի ռորթի բոլորած բաճկոն հագին: Այն, ժօրժ, պէտք է
ասած, որ շատ գեղեցիկ, բարձրահասակ, բարեկազմ մի տղա-
մարդ էր, մեծ գլխով, մաղերը խուղած, պինդ ծնօտներով,
երկաթն բեղերով և լալն, ցած կախուած ալտամօրուքով: Մի-
միայն մեծ, կարծես ուռած սպիտակ բծերով ծածկուած կար-
միր քիթը ականաւորից ապշեցնում էր ձեռ առաջին վալրիե-
նին և կարծես, ստիպուած էիւ—ի լարդանս նորա կոչման—
աչքերը ցած թողնել:

Նա նախում էր, թէ ինչպէս ենք մտնում, իւր փոքրիկ մոխրագոլն աչքերը պշացրած. և երբ վերջապէս ամենքս կանգնեցինք սեղանի շուրջը գլխարկները ձեռքներիս, նա մի անգամ ևս անթարթ հալեացք ուղղեց մեզ վերայ, բաճկոնակը ցած քաշեց, հաղաց և սկսեց մեղմ կերպով.

— Ամենքդ էլ փառաւոր մարդիկ էք երևում. դուք ամենքդ էլ գերմանական բարի կերպարանք ունիք, ալդ բանից ես շատ դո՛ւ եմ. Շատ էլ լաւ էք պահում ձեզ. ես շատ դո՛ւ եմ ձեզանից:

Վողքի սենեակից բարձրաձայն ծիծաղ լսուեցաւ, որ ընդհատեց նորա խօսքը:

— Դուռը փակիր, Վիլհէլմ.— ասաց նա մեզ ընդունող ծառային. ծառան կատարեց պատուէրը և նա շարունակեց.

— Սրի, դուք բարի, գերմանական դէմք ունիք. և ես ակամայ զայրուիթ եմ զգում, երբ մտածում եմ, որ ձեզ արքան տարի ստրկութեան մէջ են պահել,— ալդ թեթևամիտները: Բայց, Բարձրեալի և մեր մեծ ինքնակալ Վիլհէլմի լաղթական զօրքի շնորհիւ՝ ազատութեան ժամը հնչեց, և Սողոմ Գոմորի թագաւորութիւնը վախճան ունեցաւ: Ախուհետեւ ընտանիքների ազնիւ հայրերն ու հաւատարիմ, իրանց պարտաւորութիւնները ազնուութեամբ կատարողներն ու նորին մեծութեան սեպականութիւնը պահպանող ծառաները ստիպուած չեն լինի հինգ կամ վեց հարիւր ֆրանկ ուճկով ապրել, մինչ օրէնքը խախտող որեւէ բաղդախնդիրներ, խաղամուկներն ու զանազան արատաւորներ տարին քառասնեակտն միլիօններ են սեպականացնում իրանց՝ պարեկող կանայք, խոհարարներ, խաբերաներ, լրտեսներ պահելու, ալ և նորա համար, որ անշրջանկատ կերպով, լիմարաբար, առանց որեւէ շարժառիթի պատերազմ չալտարարեն խաղաղ դրացիներին, չունենալով ոչ զօրք, ոչ պատերազմական գործիք, ոչ թընդանօթ, միով բանիւ սչինչ: Չէ, ալդ բանն ալ ևս չի լինիլ, ծեր Գերմանիան թող չի տալ:

Եւ միանգամայն դո՛ւ իւր ձառից, պ. օբէրֆէրստէրը մի բաժակ գինի լցրեց, մտքերը թարմացնելու համար, քիչ քիչ խմեց, աչքերը կիսախուփ, և շարունակեց.

— Ես ձեզ կանչեցի ալստիդ, որ ձեզ հաստատեմ ձեր պաշտօններում, որովհետեւ դիտեցի անտառները, ամեն ինչ կարգին գտալ, համոզուեցի, որ դուք հաւատարիմ ծառաներ

հր. ուստի և արդարութիւնը պահանջում է ձեր տեղեկում թողնել ձեզ, և ես լստնում եմ, որ ձեր ռոճիկները կիրկնապատկուին. հին ծառալողները արձակուելու փոխարէն բարձր պաշտօն կստանան. նոքա իրանց կոչման համեմատ բաւարարուած կլինին,—միով բանիւ, նորին մեծութեան առատաստութիւնը կտարածուի բոլորիդ վերայ և ծերութեան հասակում օրհնող կլինիք աղնիւ էլզասի բաղտաւոր միացումը իւր իւր ալժման հալոհնիքի հետ: Դուք ժամանակով կպատմէք ձեր որդոց ու թոռներին ալն Բաբելոնեան գերութեան մասին, որի մէջ ալսքան երկար նեղութիւն ու տանջանք կրեցիք, և նոյնպէս ամենահաւատարիմ ծառաները կլինիք նորին արքայական մեծութեան: Ահա իմ ցանկութիւնը:—Այդպիսի հաւատարիմ ծառաներ, լարդուած իրանց հրաշալի ծառաութեան համար, միշտ մեծ աղղեցութիւն ունին գիւղացիների վերայ: Դուք պէտք է բարձր ձայնով ու բաց արտայայտէք ձեր սրտագին, իւրաքանչիւր գերմանացու սրտում կենդանի, անձնութիւնը մեր մեծ արքայ Վիլհելմին: Ար, պէտք է երդուէք. ինչ վերաբերում է ռոճիկ աւելցնելուն, ես ձեզ օրէրֆէրստէրի խօսք եմ տալիս, որ ամեն ինչ կկարգադրուի ինչպէս ես ձեզ ասացի:

Խօսելիս նա շարունակ դիտում էր մեզ: Մեր ետևում կանգնած էին երկու թէ երեք բարձրահասակ գերմանացիք. համադգեւտով, որոնք ըստ երևութին ոչ թէ միայն լավշտալ կուած էին, ալ և խորը զգացուած նորա ճառից: Բայց մենք, զխարկները ձեռներկա, կանգնած էինք խիստ անտարբեր. և որովհետեւ ես պէտք է պատասխանէի, ուստի ամենքն ինձ էին նայում, աշխատելով դուշակել իմ միտքս: Դա հասկանում ես, Ժօրժ, թէ ինչ մեծ էր իմ ներքին զաւրովը, երբ լսեցի, որ մեղ անուանում են աղնիւ մարդիկ և հաւատարիմ ծառաներ, եթէ մենք դաւաճաններ դառնանք: Ես զգում էի, որ արիւնը խփում էր երեսիս, և կցանկալի հնար ունենալ պատասխանելու, որ միայն վատերը կարող են աղնիւ մարդու տիպոս ընդունել, պատուին դաւաճանելով, — բայց լեզուս պահեցի, չուզեմալով ընկերներիս անպատուել, վասն զի նոցանից շատերը ծանրաբեռնուած էին ահագին ընտանիքներով. պատասխանատուութիւնը խիստ ծանր թուեցաւ ինձ:

Նրբ ճառն աւարտեց, պ. օրէրֆէրստէրը մի սուր հալեացք ձգեց մեզ և լատկապէս ինձ վերայ:

—Ի՛նչ քնչ կտուէք, իրաւունք եմ տալիս խօսելու,—ասաց նա:

—Պ. օրէր՞ից ասէր,—պատասխանեցի ես,—ընկերներս իրաւունք են տուել ինձ, ինչպէս ամենից աւագ անտառապետի, խօսելու ամենքի կողմից. բայց ձեր առաջարկութիւնը վերին աստիճանի լուրջ բան է, և ես ենթադրում եմ, որ մեզանից ամեն մէկը ժամանակ կ'իյնդրէ մտածելու:

Ամենքը գլուխները խոնարհեցին. իսկ նա, միանգամայն զարմացած, — վասն զի կարծում էր, թէ ուճիկն աւելացնելը վճռել էր ամեն բան,—մի րոպէից աւելի նստած էր աչքերը չռած, և նստում էր ինձ, կարծես թէ մի տարօրինակ քան տեսած լինէր. վերջապէս նա մի աչք ածեց միւսներին և աւելացրեց արդէն խիստ կերպով.

—Ես ձեզ 24 ժամ միջոց եմ տալիս: Վաղը հէնց ալս ժամանակ ես պէտք է ունենամ դրաւոր և ամեն մէկիդ ստորագրութեամբ պատասխան, Եւր Կամ ոչ: Մի կարծէք, թէ մարդիկ չունինք, Գերմանիայում շատ կան փորձուած անտառապետներ, որոնք ձեզանից լաւագոյնից պակաս հմուտ չեն գործին. և նոքա շատ ուրախ կ'լինին հարուստ Ելզասը վերաբնակուելու նորա ճոխ բուսականութեան մէջ, տեղաւորուելու տաք բներում հրաշալի անտառների մէջ, առաւօտ երեկոյ շրջապակելու իրանց բաժնում, արձանագրութիւն կադմեթու և այդ բանի համար 1500 Ֆրանկ ստանալու տարին, տուն պարտիդով, խոտհունձ, վառելափայտ, արօտատեղ կովի համար և մնացեալ ամեն բան: Ո՛չ, այդպէս մի կարծէք: Հարկաւոր մարդիկ անհամբեր սպասում են, որ մի նշան տանք դալու: Եւ ձեր պատասխանը լաւ կ'ընեցէք. մտածեցէք ձեր վանանց ու երեխաւոց մասին, լիշեցէք, որ դուցէ ստիպուած կ'լինիք դառնապէս զղջալ, և թէ ասէք-ոչ: Ֆրանսիան իսպառաւերուած է, նա ոչ մի կոպէկ չունի. Լանդերում և Բրէտանում մնացած ողորմելի անտառները աւելի պէտք անգամ չեն. ալդ մացառների պահապանները կ'մնան իրանց տեղերում, իսկ դուք երբէք տեղ չէք ստանալ: Դուք—գերմոնացիներ: Ֆրանսիացիք շահագործում են և անարդում են ձեզ. նոքա ձեզ հաստագլուխ են անուանում: Մտածեցէք ալս ամենը. ես խորհուրդ եմ տալիս ձեզ իբրեւ աղնիւ մարդ, ինչպէս գերմանացի-եղբայր և ընտանիքի լաւ հայր:

Եւ նա նախեց ինձ, սպասելով, որ ես որեւէ բան կ'ասեմ,

բալց ես չրթունքներս հուպ տուի և զգացի, թէ ինչպէս ճակատովս կարծես սառը օդի հոսանք էր անցնում

ԺԵ

Բոլոր ընկերներս նույնպէս լուռ էին։ Մեր կողքին, դրան ետե նուազում էին դաշնամուրի վերայ. մի կին երգում էր քնքոյշ ու թախծալի եղանակով։

— 24 ժամ—կրկնեց նա վերկենալով,—և ոչ մի բոպէս աւելի։

Եւ, բարկացած՝ անձեռոցը սեղանի վերայ շարտեկով, աւելացրեց.

— Եւ իմացէք, որ ոչ պատասխանը իսկոյն ճանապարհ կտայ. ճանապարհը լալն բաց է։ Մենք չենք կարող տանել մեր թշնամիներին և վնասակար մարդկանց մեր մէջ... արդ մեծ իմարութիւն կլինէր... Ֆրանսիացի հօ չենք։

Նա ներս մտաւ մօտակալ ընդունարանը, իսկ մենք դուրս եկանք նախասենեկով։

Ֆօրստմէյստրի վերջին խօսքերը, թէ ւսեղ զժուար կլինի էլզասում տեղ ստանալ և թէ գերմանացիք առանց խնայելու կարտաքսեն մեզ՝ զարհուրելի էր, և ամենից անվերջները լուսահատուեցան։

Մի քանիսի մտքով անցաւ մտնել Վիլհելմ տակը պանդոկը խորհրդակցելու. նոցա առանձնապէս հետաքրքրում էր իմ կարծիքը. բալց ես նոցա ասացի՝ պանդոկի դրան առաջ։

— Այժմ, ընկերներ, պէտք է խնայել ալն փոքրիկ դրամը, որ ունինք. մի գաւաթ զինին հինգ սոււ արժէ—բալց հինգ սուն էլ փող է։ Ժողովրդալին թշուառութեանց ժամանակ ամեն բան թանգ է. չուելը թանկ է նստում, մանաւանդ կանանց, երեխաների և ձերերի հետ ճանապարհորդելը։

Բարձրահասակ կէրնը անշուշտ ցանկանում էր իմանալ, թէ ես ինչ եմ մտածում. շատերը շրջապատել էին ինձ և ես ասացի.

— Լսեցէք... իմ կողմից ես գիտեմ թէ ինչպէս պիտի վարուիմ, բալց ալսպիսի վարկեաններում ամեն մէկը պարտաւոր է գործել իւր գիտեցածի պէս. ամեն մէկը իւր խղճի տէրն է,—ուստի և ես ոչ ոքի խորհուրդ չեմ տալ։

Տեսնելով, որ վեց երեսաների հայր Յակովբ Խէննը խելքը թռցրեց, և ձեռները ցած թողնելով՝ դեռնին էր նալում, աղաղակեցի.

— Ընկեր, ձեռքդ տուր սեղմենք, դուցէ վերջին նուազ, թող հին բարեկամական լիշատակները մեզ հետ լինին ամենուրեք, ուր երկինքը կառաջնորդէ մեզ:

Ոմանք համբուրուեցան, և մենք բաժանուեցանք:

ԺԶ

Ժան Մէրլէնն ու ես մենակ ուղևորուեցանք դէպի Ֆալէրդ, չգիտեմ ինչ արին միւսները—մտան պանդոկ, թէ տուն դարձան:

Իսկ մենք այնպէս էինք մտածմունքների մէջ խորասուզուած, որ երկար գնացինք առանց ձայն հանելու:

Յօրնշտադից դուրս գալով՝ բարձրացանք Բրիւէրի բարձրութեան վերայ, մինչև Գրաուֆտալի դաշտը: Յանկարծ արեւը, ամպերի տակից դուրս նալելով՝ լուսաւորեց անտառները: Արևի լուսի տակ մերկ ծառերի միջից, հովտի խորքում, տեսանք այն սիրուն տնակը, ուր երկար բաղդաւոր օրեր էի անցրել այն օրից, երբ Բրուատ հալրիկը իւր դուստրը կնութեան տուաւ ինձ:

Եւ կանգ առաւ ժանը նորնպէս կանգնեց, և լնուելով ձեռնափալտերի վերայ՝ երկար ժամանակ նալում էինք, կարծես թէ երազում լինէինք:

Բոլոր անցկացրածս տարիները պատկերացան աչքիս առջև:

Փոքրիկ տնակը արդ պալծառ և ցուրտ օրը կարծես նկարուած լինէր բլրակի վերայ, բարձրուղեւ եղէնիների մէջ. դորշ տանիքը, ծխող ծխնելուղը, լուսամուտը, ուր Վարդ-Մարին գարնանը դարսում էր մեխակն ու լափրուկը, այն վանդակը, ուր պտտւում էր բաղեղը, սրահը՝ որդնակեր սիւններով—այս ամենը այնպէս մօտ էր երևում մեր աչքին, որ թոււում էր, թէ կարող էինք ձեռքով չօշափել:

Նալելով այդ տեսարանին՝ ես մտածում էի.

«Նալիր, Ֆրեդէրիկ, նալիր արդ խաղաղ անկունին, ուր

անցել է քո երիտասարդութիւնը և որտեղից պէտք է դուրս գնաս ալեղարդ զլիսով, չգիտենալով, թէ ուր դնես ան: Այդտեղ էին բնակուում կիւնդ և ղաւակներդ, որոնցից ոմանք հանգստանում են նորա կողքին Դօզէնհայմում: Նալիւր... լիւր անցեալ կեանքդ, որ անց ես կացրել լաւ մարդոց մէջ, որոնք քեզ անուանում էին բարի որդի, բարի հայր, աղնիւ մարդ և որոնք Աստուծոյ օրհնութիւնն էին հալցում: քեզ վերալ, ինչ բանի ծառայեց բարի հայր և բարի որդի լինելդ, աղնիւ վերաբերուելդ դէպի քո պարտաւորութիւնները, երբ քեզ քշում են, և ոչ ոք չէ կարող քեզ պաշտպանել: Գերմանացիք ալժամ հզօր են, և ոլթը երևում է ըարծր իրաւունքից, որ նոյն խակ Աստուծոց է սահմանուած»...

Ես սոսկացի, որ համարձակուեցալ տրտունջ լալանել Նախախնամութեան դէմ: Բալց տանջանքս շատ ծանր էր, անօրինութիւնը թւում էր ինձ խիստ մեծ... Թող ներէ ինձ երկինքը, որ ես կասկածեցի նորա վերալ:

Խակ բոլոր մնացածի վերաբերմամբ, իմ որոշումս անդրդուելի էր: աւելի շուտ կհամաձայնէի կորչիլ, քան ստորութիւն անել, Նախելով Մէրլէնին, որ իմ կողքին լեռուել էր թխտենուն, ասացի:

—Վերջին անգամ եմ նալում իմ հին տանը: Վաղը ֆօրստմէյստրը իմ պատասխանը կըստանալ, խակ միւս օր բոլոր ունեցածս սալի վերալ կլինի: Ասացէք ալժամ, դուք ինչպէս պիտի վարուէք:

Նա խիստ կարմրեց և պատասխանեց:

—Ո՛հ, Ֆրեդէրիկ հալրիկ, ինչպէս էք ալդ մասին հարց տալիս ինձ: Դուք ինձ վերաւորում էք: Միթէ չգիտէք թէ ինչպէս կվարուեմ: Այնպէս՝ ինչպէս դուք: աղնիւ մարդը միայն մի ճանապարհ ունի:

—Այդ լաւ է: Ես առաջ էլ հաւատ ունէի ձեզ վերալ, բալց ուրախ եմ, որ դուք արգարացրիք իմ վարկումը ձեր մասին: Պէտք է, որ ամեն ինչ պարզ լինի մեր մէջ: Մենք գերմանացի չենք, որոնք 36 ճանապարհով են մերձենում ամեն բանի և բոլոր միջոցներն էլ լաւ են համարում միայն թէ գործը լաջողի: Դեհ, դնանք, Ժան, վստահ:

ԺԷ

Սկսանք բլրից ցած դալ, և խոստովանում եմ, Ժօրժ, քանի մօտենում էինք տանը, ծնկներս սկսում էին դողալ երբ մտածում էի, թէ ալդ զարհուրելի միտքը պիտի հաղորդէի դատերս և տատին։

Վերջապէս—հասանք չէմքին. առաջինը Ժանը մտաւ ևս հետեւեցի նորան, դուռը փակեցի ետեից։

Չորս Ժամի մօտերքն էր։ Վարդ-Մարին ընթրիքի համար գետնախնձոր էր կնկում, իսկ տատը նստած բաղկաթուռի մէջ, տաքանում էր կրակի մօտ, ինչպէս սովոր էինք նորան տեսնել։

Նրեակալիւր իմ դրութիւնը. ինչպէս սկսէի ասել նոցա, թէ գերմանացիք արտաքսում են մեզ, Բալց բաւական էր խեղճ կանալք նալէին մեզ, որ իմանալին, թէ մի ծանրակշիւ բան է կատարուել։

Ձեռնափախտս դրի Ժամացուցի մօտ և զլխարկս կախելով մեխից, մի քանի անգամ անցուղարձ արի սենեակում. ինչ և լինէր, պէտք էր պատմել Փօրսոմէյստէրի արած առաջարկի մասին պրոուսական ծառայութիւն մտնելու։ Առանց շտապելու, ամեն ինչ պարզ պատմեցի, առանց բան ծածկելու և աւելացնելու, ցանկալով, որ ալդ ողորմելիները կարողանալին ազատութեամբ ընտրել չքաւորութիւն կամ նախատինք։

Ես հաւատացած էի սակայն, որ չքաւորութիւնը կնախընտրէին։

Վարդ-Մարին, ամբողջովին զուենատուած, մի վարկեան ձեռքերը երկինք բարձրացրեց ու շշնջաց։

—Միթէ կարելի բան է ալդ, տէր, Միթէ ալդ տեսակ անպիտաններ գոլութիւն ունին աշխարհումս։ Ա՛խ. լաւ է մեռնել, քան ալդպիտի մարդկանց հետ կապուել։

Ինձ ուրախացրեց, որ աղջիկս ալդպիտի սիրտ ունի, և Ժան Մէրլէնն ալնպէս զգացուած էր, որ ես տեսալ, թէ ինչպէս ձգւում էր նորա երեսը։

Տատը թափահարուեց, ինչպէս խխունջը խեցիի մէջ, նորա ծնօտը դողդողաց, հանգած աչքերը բարկութեամբ փալկեցին. ես ինքս ջախջախուած էի. Նրբ ասացի, թէ Փօրսո-

մէլստորը, եթէ մենք հրամարուենք Պրուսիային ծառայել, 24 ժամ է միայն տալիս, որպէս զի տանից քաջուենք, նա չկարողացաւ իւր զարդովը ծածկել:

—Այս տունը թողնմք,—ասաց նա տեղից բարձրանալով,—երբէք: Աս իմ տունն է: Ես այստեղ եմ ծնուել, 80 տարուց աւելի է չեմ հեռացել այս տնից: Պապս Լօրան Դիւշէլը առաջին անգամ բնակութիւն հաստատեց սորանում: 130 տարուց աւելի է, ինչ որ նա պտղաբեր ծառեր է տնկել այս բլրակի վերայ: հալրս Ժակմէնը առաջինը ճանապարհ բաց արաւ մինչև Դօզէնհայմ և շաւիղ մինչև Տօմօնթալ: ամուսինս Ժօրժ Բրուատը և փեսաս Ֆրեդէրիկը, որ ներկայ է այստեղ, տնկել են հաճարիներ և եղեինների ծառատանները, որոնց անտառներն աճում են երկու հովիտների երկայնութեամբ: մենք ամենքս խաղաղ պարում էինք այս տանը, մենք ենք ձեռք բերել սորան. մենք պատել ենք պարտէզը կենդանի պատնէշով և ցանկապատով: ամեն մէկ ծառը—մեր սեպհականութիւնն է: մենք փող ենք խնայել, որ մարգագետին գնենք, կալատեղ և անասունների համար բակ շինենք... Մեզ արտաքսում են այս տանից: Ա՛խ, անպիտաններ... Ահա ինչպէս են զերմանացիք վարւում... Դեհ, թող մէկ զան, ինքս, Աննա Բրուատս, կիսօսեմ նոցա հետ:

Չկարողացալ խեղճ զառամած տատիս հանգստացնել. ինչ որ նա ասում էր, բոլորը ճշմարիտ էր. բայց ի դուր կլինէր խօսել այն մարդկանց հետ, որոնք պնդում էին, թէ ոլփր ամեն բան է և թէ նախատինքն ու անարդարութիւնը ոչինչ չէ նշանակում:

Երբ նա հեալով նստեց, ես հարցրի թախծալի. բայց հաստատ ձայնով:

—Տատիկ, կկամենա՞ք, որ ես զերմանացիների մօտ ծառալութեան մտնեմ:

—Ո՛չ,—պատասխանեց նա:

—Է՛, ուրեմն 48 ժամից լեւտ պէտք է ամենքս միասին այս տանից հեռանանք:

—Երբէք,—աղաղակեց նա:—Ես չեմ ցանկանում:

—Բայց ես ասում եմ, որ պէտք է տնկել: Ես ուզում եմ...

—Ա՛խ,—զարմացած դուրս պրծաւ նորա բերանից:

Ես շարունակեցի խոցումս սրտով:

—Տատիկս, գիտէ՞ք, որ ես միշտ անչափ լարգել եմ ձեզ:

Հազար անէժք ալդ գերմանացիներին, որոնք ստիպել են ինձ ձեզ հետ այս եղանակով խօսել. ես նոցա աւելի խիստ կանխ-
 օժէի, եթէ հնարաւոր լինէր... բայց միթէ չէք հասկանում,
 տառիկ, որ ալդ վարենիները, առանց ամօթի, խղճի և կա-
 րեկցութեան նոյն իսկ դէպի ծերութիւնը, եթէ դիմադրութիւն
 տեսնեն, պատրաստ են ձեզ էլ քաշ տալ ձեր ալեզարդ մա-
 ղերից. դուք ոյժ չունիք, իսկ նոքա ուժեղ են — և ալդ բաւա-
 կան է... Միթէ չէք հասկանում, որ ես, ալդպիսի տեսարան
 տանել չեմ կարող, և եթէ նոքա ամբողջ գունդ անդամ լի-
 նին — կարծաւուեմ նոցա վերալ, և նոքա ինձ կսպանեն...
 Անողհետեւ ինչ կլինի ձեր և դստերս զրութիւնը. Ա՛ն թնչի
 մասին պէտք է մտածել, տատի՛կ. Ներեցէ՛ք, որ ձեզ հետ այս-
 պէս կոպիտ եմ խօսում, բայց ես նոցանից ոչ մի շնորհ չեմ
 ուզում, և հաւատացած եմ, որ դուք նոյնպէս չէք ցանկանալ.
 ալդ անսիրտ մարդիկ ալդ շնորհն էլ չէին անի մեղ.

Տատի աչքերը արտասուքով լցուեցան և շշնջաց.

— Ո՛հ, Աստուած իմ, Աստուած. պէտք է թողնեմ ալն
 տունը, ուր ես լոյս ունէի թողանս երջանկացած տեսնել,
 խնամել ծուռներիս... Աստուած իմ, ինչո՞ւ չկանչեցիր ինձ
 քեզ մօտ աւելի շուտով:

Նա այնպէս դառն էր լաց լինում, որ մեր սրտերը կըտ-
 րատուէին. ամենքս գլուխները կախել և զգում էինք, թէ
 ինչպէս արտասուքի կաթիլները միմեանց ետևից զլորում էին
 մեր ալտերի վերայով. Որքան լիողութիւններ կալին մեր ա-
 մեն մէկի առաջ, բայց խեղճ տատի առաջ առաւել շատ, քան
 մերն էր. նա հովտից հեռանում էր տարին երկու կամ երեք
 անգամ, գնում էր Սալերնի և Ֆալցբուրգի վաճառանոցը. այս
 էր նորա ամենահեռաւոր ճանապարհորդութիւնը:

ԺԸ.

Վերջապէս սարսափելի հարուածը տրուեցաւ. Անհրաժեշ-
 տութիւնը, ԺօրԺ, սոսկալի անհրաժեշտութիւնը, ստիպում էր
 ինձ խօսել. կանալք հասկացան, որ պէտք էր հեռանալ, գու-
 ցէ և ընդ միշտ, որ ոչ մի բան չէր կարող հեռացնել մեզա-
 նից այս զարուրելի գժբաղդութիւնը:

Բայց սլարտաւոր էի մի ծանր պարտականութիւն էլ

Աստարել, Հէնց որ լաց ու կոծը հանդարտեց տանից հեռա-
նալու որոշումից լետու և ամեն մէկս լուսահատ ալդ մասին
էինք մտածում, ես սկսեցի նոր բացատրութիւն.

— Ժան Մէրլէն, — ասացի ես, — դուք խնդրեցիք դուստրս
կնութեան, և ես ձեզ իբրև որդի ընդունեցի, որովհետև լաւ
ճանաչում էի ձեզ և լարդում: Սա վճռուած բան էր, մենք
խօսք տուինք միմեանց, և այս բոլորովին բաւական էր...
Բալց ալն ժամանակ ես անտառապետ էի, իրաւունք ունէի
հրաժարական տալ պաշտօնիցս, և իմ տեղս լոռտացուած էր
ձեզ, իս հարուստ չէի, բալց մի բան ունէի. և դուստրս լաւ
ընկեր կարող էր համարուել: Այժմ ես ոչինչ եմ, ճիշտն ասե-
լով՝ մինչև անդամ աղքատ եմ: Հնոտի կարասիս, որ մնում է
ինձ, այստեղ մեր տանը լարմար էր. բալց երբ հարկ լինի տա-
նել՝ միսիալն բեռը կարող է լինել մեղ, ալն մարգագետինը,
որ դնել եմ հաւաքածս դրամով, դին ունէի իբրև տանս մօտ
գտնուող, իսկ եթէ վաճառենք՝ կէս գին էլ չեն տալ:

Դեռ դուք գերմանացիք կըլալտենն, որ անշարժ կա-
լուածքը ուղղակի նոցա պէտք է անցնի որպէս սեպհականու-
թիւն: Ալդ միայն նոցանից է կախուած, վասն զի ով ուժեղ
է — նա է և արդարը: Դուք էլ առանց գործի չմնաք. ձեր պա-
ռաւ մալրը ձեր խնամքին պէտք է մնալ: Կին պահելը, ալս
բոլոր դժբաղդութիւններին մէջ, ծանր կթուր ձեզ... Այս բո-
լոր պատճառներով, Ժան, իմ և դստերս պատլը պարտք են
դնում ինձ վերալ խօսքդ լետ դարձնել ձեզ, Հանգամանքները
փոխուեցին, Վարդ-Մարին ոչինչ չունի, և ես հասկանում եմ,
որ այսպիսի ծանր դէպքերում աղնիւ մարդը կարող է իւր
դիտաւորութիւնը փոխել:

Մէրլէնը գունատուեց, ինձ լսելիս, և դողդոջուն ձայնով
պատասխանեց.

— Ես ցանկանում էի Վարդ-Մարին հետ ամուսնանալ
հէնց իւր սիրուն, Ֆրեդերիկ հալրիկ, և միայն նորա համար,
որ սիրում եմ նորան, և նա ես ինձ է սիրում: Ես ցանկա-
նում էի պսակուել նորա հետ ոչ ձեր պաշտօնի և ոչ նորա օ-
թիտի համար. եթէ ես ալդպէս վարուէի, անպիտան մարդ
վրինէի: Այժմ աւելի լաւ եմ գնահատում նորան քան առաջ,
վասն զի համոզուեցալ, թէ ինչ պատուական սիրտ ունի նա,
իսկ սա ամենից քարձր է:

—Եւ վերկենալով՝ ձեռքը մեկնեց նորան:

—Վարդ-Մարի:

Հաղիւ թէ արտասանել էր նորա անունը, օրիորդը արտասուալից աչքերով վրալ ընկաւ ու փաթաթուեց նորա վրդով, Նոքա երկար ալղպէս գրկած կանգնած էին, իսկ ես մտածում էի:

Դուտորս աղնիւ մարդու ձեռքին է—սա ամենամեծ մխիթարութիւնն է մեր ամեն սոսկալի դժբաղդութիւնների մէջ:

Սորանից լեռու, Ժօրժ, չնալեւով մեր բոլոր լուսահատութեան, խաղաղութիւնը տիրեց մեզ վերայ, Մէրլէնն և ես որոշեցինք միւս օրն այս պատասխանը տանել Յօրնշտագ:

«Ո՛չ, պարոն ֆօրստմէյստր, մենք չենք ծառայի պրուսաց արքային»: Ես տեղնուտեղը գրեցի այդ, և Ժանը տոմսակը դրեց զրպանը:

Վճռուած էր նոյնպէս, որ առաւօտը վաղ ես գնալի Գրաուֆտալ, մեզ համար բնակարան որոնելու, Իկէլի մօտ առաջին լարկում երեք սենեակ միշտ ազատ էր գերմանացիների արշաւելու ժամանակից: Բայց մի ճանապարհորդ չէր երևում մեր կողմերը: Իկէլի ակոռն էլ դատարկ էր, և լոյս ունէի վարձել այդ բոլորը արժան գնով:

Մէրլէնը դեռ պէտք է մօրն ևս նախազգուշացներ, որ անտառը թողնելու էր. նա ասաց, թէ մօրը Ֆալթէրգ կուղարկէ, ուր Դանիէլ հօրեղբայրը ուրախութեամբ կընդունէ նորան: Դպրոցական այդ հին վարժապետը երկար ժամանակ ապրում էր քրոջ հետ միասին. միայն երբ Ժանը պաշտօն ստացաւ, նա մօրը տարաւ իւր տուն Տօմօնթալի անտառում:

Բարի պառաւ Մարդիդէլէն ուրեմն պէտք է վերադառնար իւր նախկին կացարանը:

Սոքա էին մեր վերջին որոշումները: Ժանը իւր վերալ տուաւ նաև Լարօշի մօտ մտնելու աշխատանքը, տեղեկացնելու նորան պատահած անցքերի մասին և ասելու, որ ես կը գնամ նորան տեսնելու, հէնց որ կտեղափոխուեմ: Նա մի անգամ ևս գրկեց Վարդ-Մարիին, մի քանի դովետտի խօսքեր ասաց տատին և դուրս գնաց. Ես ուղեկցեցի նորան մինչև դրան չէմքը և բաժանուեցանք: Գիշերը եկաւ. սաստիկ ցրտեց, ամեն մի դալար փալլում էր եղեամով և երկինքը արծաթադօծւում աստղերով: Ալղպիսի մի ժամանակ մենք ոտիւ պուած էինք տունը դատարկել և ուրիշ ապաստանարան որոնել:

Երբ ես դարձաւ տուն, Կալասը սեղանի վերայ դրեց դետնախնձոր և երկու ամանով շինուկ. նա դարմանքով նա-
խում էր ինձ, և ոչ ոք տեղից չէր շարժուամ:

—Նստի՛ր Կալաս,—ասացի նորան. —ալսօր մենք ամենքս
սովածացել ենք:

Նա նստեց և սկսեց դետնախնձորը կծել. ախուռատան
աղբը մաքրելով և անասուններին կեր տալով—նա դորանով
լրացնում էր իւր բոլոր պարտականութիւնները. նորա խիղ-
ճը հանդիստ էր:

Բաղդաւոր է ով միւս օրուայ համար մտմտուք չունի և
ուժ վրձակուած չէ թշնամու լարձակման ակնատես լինել...
Նոքա մեր տանջանքների մի չորբորդն էլ չեն կրում... Սկիւ-
ռը, նապաստակը, աղուէսը, բոլոր կենդանիները մաղով են
ծածկում ձմեռնամտին. թռչուններին աղուամաղ է դուրս
դալիս փետուրների տակ. իսկ զոցանից նոքա, որոնք չեն
կարող ձմեռը ցուրտ երկրում ապրել, միջատների պակասու-
թեան պատճառով, որոնք ծառալում են նոցա իբրև կերակուր,
օժտուած են ուժեղ թեւերով, որոնց օդնութեամբ նոքա թռու-
չում են առաւել տաք երկիրներ:

Միայն մարդը ոչինչ ոյժ չունի իրան օգնելու: Ո՛չ աշ-
խատանքը, ոչ նախատեսութիւնը, ոչ քաջութիւնը չեն կա-
րող նորան պահպանել դժբաղդութիւնից. մերձաւորները լա-
ձախ նորա ամենաչար թշնամիներն են դառնում, իսկ ծերու-
թիւնը լրացնում է նորա չարչարանքները: Ահա մեր վրձակը:

Մի քանի մարդիկ մտածում են իրենք իրենց կառավա-
րել, բայց զժուար բան է. դորա համար հարկաւոր է մանա-
ւանդ շատ սէր և խելք, որ հէնց մեզ միշտ պակասում է:

Ուշ գիշերը մենք բաժանուեցանք և մեզանից ամեն
մէկը իւր անկիւնում մտածում էր մեզ խորտակող դժբաղդու-
թեան մասին:

ԺԹ.

Միւս օրը, նոյեմբերի 1-ին, լուրը չբացուած ճանապարհ
ընկալ գէպի Գրսուֆտալ: Հագալ խալաթս, հաստ կոշիկներս
և ծածկեցի կլոր գլխարկս: Ճանապարհի երկու կողքերքում
ծառերը կորացել էին եղենու տակ. երբեմն երբեմն մշտնաւ:

ու թուխկատարը դուրս էին թռչում ձիւնով ծածկուած թփեր տակից. և բարձրանալով օդի մէջ՝ ճչում էին, կարծես ցանկալով հրաժեշտ տալ ինձ: Այդ ժամանակից ես շատ անգամ եմ լինել արդ օրը. ես աքսորի ճանապարհի վերաւ էի. Ժօրժ, արդ ուղևորութիւնը միայն սկսուեց և շատ երկար եղաւ:

Եօթը ժամին մօտ հասաւ մեծ ժայռերին, որոնց մօտ դիւղի ամենախղճուկ տնակներն էին, միւս տները ձգւում էին գետի ուղղութեամբ. և կանգ առաւ իկէլի տան մօտ:

Ներս մտնելով՝ անցաւ խոհանոցի միջով. ծխախոտի մը խով լիքը պանդուխտ փոքրիկ դահլիճը: Սենեկում ալնպիսի լռութիւն էր տիրում, որ կամեցաւ ում և իցէ կանչել, բաց աչքիս ընկաւ իկէլը, որ թատակը մինչև ականջները ցած քաշած և սև ծխամորչը ատամներում՝ նստած էր վառարանի մօտ. նա տեղից չշարժուեց, որովհետև մի քանի շաբաթ առաջ նորան ծանր լօղալին թուրքի ին էր պատահել մի միգապատ դիշեր ձուկ որսալու ժամանակ:

Երբէք ամբողջ հովիտը դորանից լաւ ձկնորս չէր տեսել. նա կարմրախաւտ ու խեցղետին էր ծախում Ստրասբուրգի ամենահարուստ հիւրանոցներում:

Դժբաղդաբար վաղ թէ ուշ ամեն բանի փոխարէնը պիտի ստանաւ. ծանր լօղացաւ ստացաւ և նորան մնաց միայն երազել երբեմն գետի լաւ լաւ տեղերի մասին, ուր ամենից շատ ձուկն էր ընկնում իւր թռռի մէջ:

Երբ ես նկատեցի նորան, նորա փոքրիկ մութ աչքերը լառած էին ինձ վերաւ:

—Դձեք էք, Ֆրեդէրիկ հալրիկ,—ասաց նա: Ինչո՞ւ եկել էք ինձ մօտ ալնպիսի մի ժամանակ, երբ այս ալնպիտանները աւերում են մեզ: Եթէ ձեր տեղը լինէի, լաւ կհամարէի մնալ անտառում, դալներն ալնպէս վատ դրացիներ չեն, ինչպէս գերմանացիք:

—Միշտ հնարաւոր չէ ուղածի պէս վարուել,—պատասխանեցի նորան.—Ազատ են ձեր վերին երեք սենեակները և ախոռում տեղ ունիք երկու կովի համար:

—Տեղ ունիմ,—գոչեց նա.—Այո, պրոստացիները դատարկեցին: Նոքա դուրս տարան անասունը, իսկ հեռն էլ փախցրին խոտը, դարմանը, գարին, ալիւրը... Տեղ... տեղ... Այո, ես ալ ժամ տեղ շատ ունիմ—բոլորն ազատ է, ձեզունից մինչև նկուղը, և դեռ երկար ժամանակ ազատ կլինի... Չարագործ...

ներ...Տէր, օգնիր, որ միանգամ մենք նստենք նոցա դէմին.
չնայելով լոգացաւիս, անթացուպերով կերթամ նոցանից լեռ-
առնելու ասլ ամենը, ինչ որ լախտակել են ինձանից:

—Ուրեմն,—հարցրի ես,—աղան էն ձեր սենեակները:

—Այո, ախոռն էլ փոքրիկ բակով խոտի ճամար ձեր
տրամադրութեան տակ կլինի: Բայց ինչո՞ւ էք ինձ հարցնում
ալդ մասին:

—Որովհետեւ եկել եմ վարձելու ձեզանից:

—Դո՛ւք.—աղաղակեց նա զարմացած:—Ինչո՞ւ ձեր տանը
չէք մնում:

—Պրուսացիները արտաքսում են:

—Արտաքսում են ձեզ... Ինչի:

—Որովհետեւ հրաժարում եմ գերմանացիներին ծառայելու
իկէլը զգացուած էր. նորա կեռ քիթը մինչև կզական էր
հասնում, և ասաց լուրջ կերպով.

—Ես միշտ կարծում էի, որ դուք կատարեալ մարդ էք,
Ֆրեդէրիկ հալրիկ: Դուք մի փոքր խիստ էիք, կատարելով
ձեր պաշտօնի պարտաւորութիւնները, բայց միևնույն ժամա-
նակ միշտ արդարադատ էք եղել. ոչ ոք չէ կարող ուրիշ բան
ասել ձեր մասին:

Ապա նա ձայնեց.

—Կատէլ... Կատէլ...

Եւ նույն դուստրը, որ կրակ էր վառում հնոցում, ներս
մտաւ:

—Լսիր, Կատէլ,—ասաց նա՝ մատնացուց անելով ինձ
վերալ.—ահա Ֆրեդէրիկ հալրիկը, որին պրուսացիներն ար-
տաքսում են իւր անտառի տնից դստեր ու տատի հետ, ո-
րովհետեւ չէ ցանկանում նոցա խմբի մէջ մտնել: Սա հազար
անգամ վատ է քան պատերազմի հարկահանութիւնը. անպի-
տի բան, որից մաղերը բիզ բիզ են կանգնում:

Նորա դուստրը ևս կարեկցեց մեզ, նա ասաց, թէ եր-
կինքը պիտի պատուէր և անպիտան - գերմանացիներին
ճնշէր: Յետոյ ինձ վերեւ տարաւ, որ ցուց տալ ասլ երեք սե-
նեակները, որ ուղում էի վարձել:

Չես կարող երեակալել դորանից աւելի խղճուկ բնակա-
րան. առաստաղը գերաններին ձեռքով կարելի էր հասնել.
ցած պատուհաններից, որոնք ծածկուած էին ժալուերով, հա-
զիւ էր թափանցում ցերեկուալ լուսը:

Ի՞նչ համեմատութիւն սորա և մեր անտառի տան մէջ, որ լուս էր և ուրախ, և նկարչական գեղեցկութեամբ կանգնած բլուրի ստորոտին։ Այ՛, ալս բնակարանը շատ տխուր տըպատրութիւն դարձեց մեզ վերայ, բայց ընտրութիւն անելու ոչինչ չկար, պէտք էր ուրեքցէ տեղաւորուել։

Ես խնդրեցի՝ Կատէլին կրակ վառել մեծ սենեակում, որպէս զի խոնաւութիւնը մի փոքր անցնի։ լետու, ցած իջնելով, ծերունի իկէլի հետ որոշեցինք, որ ես վերցնեմ առաջին լարկը, ախոռում երկու տեղ կովերի համար, մի փոքր խոտնոց, խոզերի համար փոքր տեղ, նկուղի մի մասը գետնախնձոր պահելու, և սալլատան կէսը, ուր պահեմ կարասիս ալն մասը, որ չի տեղաւորուի երեք սենեկում։ ալս ամենի համար պարտաւորուեցաւ վճարել ութ Ֆրանկ,—բաւական նշանաւոր գումար, մանաւանդ մի ալնալիսի ժամանակ, երբ մի սանտիմ անգամ չէիր կարող վաստակել։

Երկու թէ երեք դրացի, բաւձրահասակ ամխաղաճառ Շտարկը և նորա կին Սօֆին, կողովագործ Կօֆֆէլը և հին մաքսանենգ Կիւլօտը, սովորաբար մտնում էին պանդոկը մի մի բաժակ օղի խմելու։ Իկէլը նոցա պատմում էր գերմանացիներէ նորանոր դարհուրելի արարքների մասին, և ամենքն էլ լուզուած էին։ Շտարկը առաջարկեց իմ կարասին փոխադրել իւր ձիաներով ու սալլակով, և ես ամենալն սիրով ընդունեցի ալդ առաջարկը։

Այսպէս ուրեմն վճռուած էր, որ Շտարկը անպատճառ մինչև 12 ժամը կգալ մեզ մօտ։ Ես դարձաւ տուն։ Զիւն էր գալիս, ոչ մի շնչաւոր էակ չտեսաւ ամբողջ ճանապարհին, և երեկոյեան ինն ժամին մօտ ալնչափ մեծ ձիւն էր գալիս, որ հարկ եղաւ ոտներից թափ տալ՝ ճանապարհը շարունակելու համար։

Երբ տուն հասաւ՝ չորս խօսքով ասացի Վարդ-Մարին թէ բնակարանը վարձեցի, թէ պէտք է տատին պատրաստել ճանապարհ գնալու համար, բոլոր իրերը դարսել կողովներում և կարասին պատրաստել փոխադրելու։ Կալասին կանչեցի, որ օգնէ ինձ և իսկոյն գործի ձեռք զարկինք։ Մուրճի թիթիկեցով լցուեց ամբողջ տունը, լսում էինք, ինչպէս տատը հեկեկում էր սենեակում, իսկ Վարդ-Մարին մխիթարում նորան։

Ահա բոլորը ինչ որ լիշում եմ։ Սարսափելի էր խեղճ